

*Başta göz olmak üzere, bütün hasselerden sıyrılıp,
Her şeyin görüldüğü, bilindiği gibi olduğu yerde,
Hiç bir arzu beslemeden, huzur tatmalı,
İşte öyle yerlerde."*

Görülüyor ki, metinlerin bugünkü yazı diline çevrilmesinde de büyük âlim R. R. Arat, takdirle karşılanacak bir başarı göstermiş, tercümelemin, metnin ruh, ifade ve âhengine uygun olmasını mümkün kılmıştır ki, bu da eserin ayrı bir önemli vasfını teşkil etmektedir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, eser Türk kültürü için büyük bir kazançtır. Bu büyük eserden genç nesillerin ve münevverlerin faydalanmasını sağlayacak daha ucuz baskılarının yapılmasını M. E. Bakanlığı veya Türk Tarih Kurumundan rica ve bu güzel eseri millet kültürüne kazandıran merhum yazarına Allaht'an rahmet niyaz eder, eserin meydana gelmesinde yardımlarını esirgemeyen sayın Doç. Dr. Muharrem Ergin'e ve Türk Tarih Kurumu'na teşekkürü borç biliriz.

Kemâl Erarslan

Şah İsmail Hataî, *Dih-nâme*, Azerbaycan Medenirâbita Cemiyeti, Bakû, 1948, s. 184; Prof. Hamid Araslı'nın önsözüyle, "Azer-neşr".

Fuzuli kadar Azeri dil ve edebiyatının kuruluşunda ve gelişmesinde tesiri şüphesiz olan Şah İsmail Hataî, maalesef bu güne kadar ne güney ve kuzey Azerbaycanda, ne de Türkiyede, şâir olarak lâyıkıyla ele alınmıştır. Halbuki Şah İsmail'in farça şiirlerinden başka, türkçe gazel, mesnevi, rübailerden mürekkebe bir "*Divan*"ı "*Nasihât-nâme*" ve bizce pek mühim olan "*Dih-nâme*" mesnevileri haricinde ayrıca "*Menakıbü'l-esrar ve Behcetü'l-ahrar*"¹ adlı koşmalar mecmuası da vardır.

Buna rağmen bugüne kadar Azerbaycan edebiyat tarihi üzerine çalışanlardan başta Fuad Köprülü, İsmail Hikmet Ertaylan, Ahmed Caferoğlu nedense Şah İsmail'in eserleri üzerinde çok kısa durmuş, ve onun en büyük eseri sayılan "*Dih-nâme*"yi büsbütün ihmal ederek, ancak ona ait eski ve çok noksan kayıtlara dayanan bilgiyi hülâsaten tekrarlar yetinmişlerdir.

Hataî'nin divanını Turhan Gencevi (Il conzoniere di Şah İsmail Hataî, Napoli, 1959, s. 54 + 163) adı altında İtalya'da ilmî bir şekilde

¹ Bu eser Fuad Köprülüye göre Şah İsmail'in değildir (Bak. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, Tashihler ve ilâveler bölümü, s. 400, İstanbul 1918).

yayınlanmıştır. Aynı Divan bizde Saadettin Nüzhet Ergun tarafından da yayınlanmıştır. (Hataî Divanı, Şah İsmail-i Safevî, Hayatı ve nefesleri, İstanbul, 1956).

Hataî'nin şiirlerinin en güzel örneklerini yazımızın konusu olan "Dih-nâmede" bulmaktayız. Azeri edebiyatı üzerinde çalışanlardan Fuad Köprülü uzun zaman bilinmeyen ve ismi bile zikredilmeyen bu eser üzerinde çok kısa durmakla yetinmiştir. (Bak. Azeri Edebiyatı Tekâmülü, İslâm Ansiklopedisi, c. II, s. 134, 1944). Onun burada verdiği bilgi ilk def'a "Dih-nâme"yi ele alan Selman Mümtaz Bey'in parçalar halinde "Maarif ve Medeniyet" mecmuasının Bakû 1924 tarihli, 4-5, 8-9, 10-11 sayılarında yayınladığı noksan bir nüsha üzerine yazdığı araştırmalara dayanmaktadır. Bu kaynak aynı zamanda İsmail Hikmet Bey tarafından Leningrad nüshası gözönünde tutularak tekrarlanmıştır. (*Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, II. cilt, Bakû 1928, s. 18, 19, 20). Aşağı yukarı "Dih-nâme"yi zikirle yetinenlerden biri de *Danışmend-ı Azerbaycan*, Tahran, 1940, s. 328) tezkeresi müellifi Mehmed Ali Terbiyet'dir. Yine kısa not halindeki bilgi (*Muhtasar Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakû, 1243, s. 182) adlı eserde tekrar edilmiştir. Ahmed Caferoğlu'nun (*Die Aserbeidschanische Literatur, Philologiae Turcicae Fundamenta*, II, Wiesbaden, 1964, s. 644) makalesinde de kısa malûmat verilerek yetinilmiştir. "Dih-nâme hakkında en fazla malûmata [*Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, cilt I, Bakû, 1960, s. 135-136] adlı eserde rastlamaktayız.

Nihayet "Dih-nâme" Azerbaycan Edebiyatı tarihçilerinden ve tanınmış bilginlerinden Profesör Hamid Araslı tarafından yayınlanmış buludmaktadır. Bu eserden anlaşıldığı üzere, "Dih-nâme" Azeri Türkçesinde yazılmış ilk mesnevidir ve Hamid Araslı'nın da ebced hesabıyla yazılmış bir beyite dayanarak çıkardığı neticeye göre 1506 yılında ikmal edilmiştir. Aynı mukaddimede de işaret edildiği üzere esas nüshası Leningrad Şarkiyat Müzesi yazmaları arasında bulunmaktadır. Araslı bu eseri 1626 tarihinde kopya edilmiş olan nüshadan almış, ve sonra "Azerbaycan Nizami Adına Edebiyat Cemiyeti"nin kütüphanesindeki "Menakıb-i Şeyh Safî Tercümesi" sonuna ilâve edilen diğer bir "Dih-nâme" nüshası ile de karşılaştırmıştır. Bu nüsha 1960 tarihinde istinsah edilmiş bulunmaktadır. Araslı her iki nüshadaki imlâ hususiyetlerini açık bulmayarak kendisi yeni imlâyaya göre yayınlamıştır.

Hataî'nin en büyük eseri sayılan "Dih-nâme" maalesef sırf yayın sahasının politik durumuna uygun olarak noksan yayınlanmıştır. Nitekim eserin dini hava taşıyan:

- 1 — Tevhid,
- 2 — Zikr-i Tâlib-i Rahmet,
- 3 — Na't,
- 4 — Menkabet-i Şah-ı Merdan
- 5 — Murabba'der cem'i tevhid-ü na'tü menkabe
- 6 — Zi fikr-i esna'-ı e'imme
- 7 — Miracnâme v. s. bölümleri ya ihtisar edilmiş, ya da çıkarılmıştır.

Buna rağmen eserin bütünlüğü, dil ve bedii zevki kaybolmamıştır ve ilk neşir olması bakımından büyük bir değer taşımaktadır.

Şah İsmail'in vücuda getirdiği bu eser diğer klasik mesneviler şeklinde başlar. Fakat burada, diğer mesnevilerden ayrı olarak "münâcaat", "nâat" ve miracnâmeden sonra Hz. Ali'nin ve imamların tarihine yer verilmiştir. Şair "Bahariyye" bölümünde halkın yaşayışını, âdet ve geleneklerini, onların göçebe hayatlarını canlı bir şekilde anlatır.

Bu mesnevide bütün hadiseler birinci şahsın dili ile naklolunmaktadır. Buna göre eserde esas kahraman, yani âşık şairin kendisidir. Eserin şahısları ise iki kısma ayrılır. Birinciler hakiki insan tipleridir ki bunlar : Âşık, maşuka, bahçıvan ve âşığın mektep arkadaşıdır. İkinciler ise allegorik unsurlar : Saba yeli, ah, hâş ve göz yaşlarıdır. Bu tipler elçi rolünü ifa etmektedirler. Hâdiselerin gelişmesi onlara bağlıdır. Bu yüzden "Nağme" adı verilen bölüm bu allegorik şahıslar vasıtasıyla başlar ve her bölümün mevzuuna uygun olarak bir gazel verilir. Bu bakımdan eserin kompozisyonu diğerlerinden farklı bir ehemmiyet arzeder. Hataînin diğer eserlerinde de görülen bir hususiyet, halk şiiri ve destanlarının tesiri "Dih-nâme"de de kendisini gösterir.

Eser (Mefâilü, Mefâilün, Faülün) vezni ile ve sade Azeri türkçesi ile yazılmıştır. Eski harflerle yayınlanan Araslı neşri 184 sayfadan ibarettir. Oldukça zevkli bir dekor içerisinde, yeşil zemin üzerine siyah mürekkeple basılan esere ayrıca aşk macerasını devrin havasını verecek tasvir eden resimler de ilâve edilmiştir. Arap harfleriyle neşrindeki gaye İran Azerbaycanında da bu yayından faydalanılabilmesidir.

Dil bakımından "Dih-nâme" Azeri dil hususiyetleri dışında bazı arhaik unsurları da içersine almaktadır. Bu kabilden olarak eserdeki sayru, yüküş, tamu, uçmak, ve emsali gibi Azerbaycan şivesi için tamamiyle yabancı olan unsurlar yanında ayrıca ol-yerine bol-gibi fiil şeklinin de kullanılması dikkati çekmektedir.

Gramer yönünden ise eser tamamiyle Âzeri klasik şivesine mahsus olmakla beraber apar-, çeri, dürüş-, göyne- helâk bol-, kırım "biçim, çalım", nöker, uşat- gibi birçoğu bekâretini muhafaza etmiş kelimeler bulunmaktadır. Bu da "Dih-nâme"ye oldukça büyük bir kıymet kazandırmaktadır. Gramer şekilleri içerisinde haberni, djyüben, gelüben, gibi hususiyetler de bulunmaktadır.

Leningrad nüshasının 1400 ü aşkın beyitten ibaret olduğu bilindiği halde Araslı neşri yukarıda bahsedilen sebebeden ötürü 1242 heyittir.

"Dih-nâme" mezuniyet tezi olarak Gülşen Okay tarafından grameri ve sözlüğü ile beraber 1964 yılında işlenmiştir. Bu tez 658 numara ile Türkiye Enstitüsünde kayıtlı bulunmaktadır.

Araslı'nın küçük mukaddimesine rağmen esere karşı gösterdiği büyük ilgi, şüphesiz Şah İsmail gibi bir şâirin incelenmesinde kılavuzluk edecek kadar bir değer taşımaktadır.

Özden Tanerine

J. Németh, *Die Türken Von Vidin. Sprache, Folklore, Religion*, Budapest 1965, s. 420,

Anadolu diyalektoloji araştırmaları, bugünkü haliyle, sıkı sıkıya Balkan yarımadası Türk ve kısmen de Azerbaycan, Kerkük ve Kıbrıs yöresi ağızlarına bağlı bulunmaktadır. Ne varki, etnik yapının, yüzyıllar zarfındaki yerleşme ve göçlere bakmadan, bir birlik teşkil etmesi, ister istemez Anadolu ağızları sınırlarını, çok geniş ve yaygın bir coğrafik sahaya götürmüştür. Buna karşılık, ağızların yapısındaki gramer unsurlarının çeşitliği, diyalektoloji araştırmalarına, geniş imkânlar temin etmekte kalmamış, Türk dili aşamalarını da belirtmeğe yaramıştır. Anadolu ağızlarına nispetle, daha fazla gelenek ve dil kurallarına sadakatla bağlı kalan Balkan yarımadası Türkleri, dil özelliklerini de muhafaza etmiş, hatta yabancı dilli komşu milletlere, birçok diyalektik unsurları bile katmıştır. Balkan Türk diyalektolojisinin bu çok önemli noktasını dikkat nazarında tutarak, Türk dil üzerinde araştırmalar yapanlar arasında ve hatta başında gelenlerden biri de son eseri ile Vidin'i Vidin yapan üstat J. Németh bulunmaktadır. Vaktile konuyu «*Vidinde tevhit töreni*» (1938), ve 1926 dan itibaren Balkan yarımadası Türkleri arasında dolaşarak malzeme toplayan yazar, bu yoldaki araştırmalarını genişletmiş, en sonda gramer yapısı ile beraber Vidinli Türkleri ortaya koymuştur.